

ЕЛЕМЕНТИ ТАБУА, ИГРЕ И МАГИЈЕ У ЗБИРЦИ ПРИЧА ПУТ ОД ЦРВЕНЕ ЦИГЛЕ МАРИЈАНЕ ЧАНАК

*Ако желиш да схваћаш неку жену, мораш прво да
ишћаш о њеној мајци, а затим да љубиво слушаш.
Приче о храни показују снажне везе.*

*Нико не љуби моју вештину бабице, ни песме
које сам певала, ни хлеб који сам месила
за своју незасићу браћу.*

Поетика Маријане Чанак посматрана кроз прозну збирку *Прамајере*, роман *Клара*, *Клариса* и новообјављену збирку прича *Пут од црвене цигле* истражује оно што остаје неизговорено, где табуи губе своју моћ, а ритуали постају кључ за разумевање људске суштине.

Искуства на која наилазимо у овим делима подсећају нас на универзалност људске природе, где деца и одрасли играју игре које прелазе границе стварности, док магија и обреди продиру у свакодневно.

Најјачи аспект ове прозе лежи у онеобичавању и извртању митова и бајки. Списатељица узима за предлогак поједини архетип, а потом га разгранаву у нешто свеже, духовито, апсурдно, мистично, или му приушти заслужену феминистичку освету. Такође, веома успела страна стваралаштва Маријане Чанак јесте и аутентични опис сеоског живота који је дат кроз игре, јела, несташлуке, као и говор/избор лексике.

У овом тексту истражићемо низ прича из књиге *Пут од црвене цигле* које повезује неколико елемената – табу и разбијање табуа, игра и магични моменти који прожимају наратив. У њима се посебно издваја моћни симбол женског крварења помоћу којег се ауторка поиграва са границама конвенционалног и отвара врата ка дубљим слојевима људске егзистенције.

Кршење табуа

Прекршај се не посматра у односу на прописане државне законе него на кршење извесног обичајног права, тј. правне норме која се развила на основу дуготрајних и континуираних обичаја у заједници. Ова правила нису прописана формалним законима већ произилазе из устаљених поступака, норми понашања и традиција. У питању су социокултурне забране које регулишу понашање људи и често потичу од уврежених моралних вредности или практичних потреба друштва. Како би

избегли доминацију жена, мушкарци су током историје поставили многобројне табуе у вези са женским репродуктивним здрављем.

У прози М. Чанак присутан је опомињући, ограничавајући, неправедни, задрти и спутавајући глас одраслих, а сукоб се најчешће јавља на релацији мајка–ћерка и те две позиције су непомирљиве. Тематизују се и табуи попут дечје мастурбације, сексуалне жеље девојчице, сна жене у којем се удаје за ђавола и прави реда у ђавољем царству, а омогућен јој је и силазак у подземни свет, затим дечаковог узбуђења мајчиним насиљем над његовом сестром, што у одраслим годинама пројектује на лутку (у виду играња улога и садистичке праксе дављења).

Уочавају се извесни обрасци који се понављају: мушкарци су насртљиви, жена не жели да буде мајка и тиме „нешто с њом није у реду”, а рођење женског детета је неуспех. Окружење кажњава жену уколико она излази изван уобичајеног поретка: непослушна је, прве брачне ноћи се установљава да није девица („Лујзина ноћ”), жели да ужива у сексу, имала је много сексуалних партнера, одбија мушкарца када он од ње захтева секс, има лезбејске склоности, жели да абортира. У кажњавању предњачи муж, заједница, али и женина мајка, чуварка патријархата којег је и сама жртва.

Но, репетитивност ових мотива, попут насртљивости и грубости мушкараца, стигматизације жена које одбијају мајчинство или мотива нежељеног женског детета, доноси и питање о креативној исцрпљености и нужности иновације. Понављање ових образаца ствара наратив који, иако укореван у друштвеној стварности, губи на снази и релевантности због претеране употребе, што доприноси и томе да нам се дискурс Маријаниних прича и романа *Клара*, *Клариса* измеша до те мере да не можемо да раздвојимо шта потиче из које приче, а шта из романа.

Имитативне и говорне радње у служби магије

Кроз заклињање, пророчанство, проклетство, поуке, бацање чини и откривање тајни, магијска моћ језика постаје средство којим се обликује стварност и дозивају ентитети. Овај стилски приступ у којем се одређене језичке конструкције користе у служби говорних чиновна доприноси стварању нарочите атмосфере. Користи се чарање и зачаравање, присутни су уроци и амајлије, снови су поруке оностраног, упозорења и предказања, причају се приче и с одређеним циљем се изговарају бајалице и ругалице.

Пример за то јесте позната песмица којом се деца ругају: „Дебела, дебела, најела се пепела”, али и следеће измишљене бајалице: „Колико капи прснуло, толико водењака и русалки кренуло...”, „Мрак мрачи, стра страчи, камен фрца, гора јечи, вода хучи! Нити мрак мрачи, нити стра страчи, нит пут пуца, камен фрца, мог драгог срце пуца! Црко, пуко, док мени не дошо, мене младу не нашо! Све су му цуре удовице ливном опасате, блатом намазате, све сем мене!” Јунакињина тетка, тетка Мага, баба Трујница, све су то архетипске старице које имају магијска знања, знају шта треба принети као жртву, разумеју се у тумачење снова и познају басме наизуст. Оваква стилска средства дозивају нам у свест обредне песме у вези с паганским осећањем живота, као и језик Иване Брлић Мажуранић.

Храна и пиће

Када је храна у питању, јунаци ових прича одлазе у екстрем: хране се страшно и халапљиво или изражавају гађење и одбојност према храни, уносе је на силу, поједено се враћа у грло, или чак сами себи постављају забрану да конзумирају храну. Девојчица је та која је увек натерана да једе и да буде пристојна. Храна има и магијску моћ попут давања снаге, али и зачаравања: спремају се чајеви, тинктуре и јела која лече и ослобађају. Лековити и магични су корење, траве, зачини и цветови.

Често се уводи мотив забране једења птица: у магијским праксама, табуи у вези са конзумацијом одређених животиња могу бити повезани са спиритуалним и енергетским аспектима. У овом случају, птице су носиоци ономезамских сила, што резултира табуом у вези са уношењем њиховог меса у организам.

Тело

Тело је у причама Маријане Чанак уско везано за насиље. Приметни мотиви су силовање у браку, психијатријске принуде и кажњавање (везивање, електрошокови), изложеност тела гинеколошко-акушерском насиљу, а неретко мајка кажњава деце тело због несташлука и непослушности.

Главни ток приче код ове ауторке обично врлуда у неколико рукаваца, али тело и телесно су у фокусу: тело које ужива и храни се у супротности је с телом које пристаје на секс јер „тако треба” и јер се то од жене захтева, као и с телом које би храну да избаци из себе на уста.

Секс је бестијалан и натуралистички, нарушава се телесни интегритет, односно мушкарац насрће на женино тело против њене воље. Мушко тело се слободно излаже, а поводом свог тела жена осећа стид. Јавља се сексуална жеља усмерена ка младом ујаку, а имитација сексуалног чина између Кена и Барбике такође се изводи кришом. Осим што се искоришћава и дисциплинује, тело се и укалупљује у одређене норме и очекивања. Тела се зноје, депилирају, порађају, у њих се продире. Тело оставља траг (менструална крв прави флеку на постељини, столици, вешу), у свим причама просипају се телесне излучевине и течности, телесни отвори пропустљиви су и поларизовани за чисто/нечисто, помиње се и бизаран обичај који укључује доказ родбини да је дошло до испуњења брачне обавезе и да је млада била невина (траг крви на чаршаву).

Дете је нежељено и невољено, изгубљено крварењем, занемарено и кажњено због другог детета, или нађено у сну (деца која се множе као зечеви), а често се доводи и у питање мајчинство/очинство над дететом.

У причи „Скерлетна наруквица” у којој влада „пакао метафизике” (израз Збигњева Бјењковског за Кафкину поетику), тело раднице је принуђено да се уздржава од одласка у ве-це, да се смеши, да буде обележено наруквицом црвене боје уколико менструира, изложено је надзору и снимању, па чак и томе да на себи тестира

неиспитане козметичке препарате – све зарад профита. У истој овој причи путем телефонске продаје женама се нуде креме против малих груди, бора, стрија, целулита, бледила, знојења, дебљине, опуштене коже на капцима, врату, деколтеу, итд.

Игра и лутке

Шта лутка пројектује и сублимира? Лутка каналише страсти, рефлектује под-свесно, има дубоку симболику и магичну моћ јер: „[...] лутка је знала да изрази оно што се нико не би усудио да каже отворено: она је јунакиња тајних жеља и скривених мисли, она је дискретно признање самога себе другима и себи самоме.”

Прве лутке откривене су у египатским гробницама, а потичу из 2000. г. п. н. е. Ове ране лутке, већином израђене од крпа или дрвета, представљале су имитације људи које су деца користила за игру, симулирајући стварни живот. Међутим, неке од тих лутака имале су дубље значење, повезано с магијом или религијом. У египатским гробницама широм земље пронађене су дрвене лутке, украшене симболима плодности, намењене извођењу одређених ритуала. У хеленској историји, карактеристичној по многобоштву и приписивању божанских особина људима, девојчице у старој Грчкој (касније и у Риму, с обзиром на преузимање митологије) играле су се луткама. Овај обичај није био само део игре већ је имао и дубље симболичко значење. Када би девојчице одрасле и постале девојке, предавале би своје лутке као жртву богињама, чиме би преносиле део своје игре и детињства у сферу божанстава. Овај ритуал је одражавао дубоко укорењену повезаност између игре, митологије и обреда у култури древног грчког и римског света. Игре и играчке се и данас користе у психотерапији као средство изражавања, комуникације и обраде емоционалних искустава, реконструкције и вербализације трауме, као средство за изазивање емпатије и сл.

У овом књижевном делу упечатљива је игра с лутком (коју брачни пар укључује у свој сексуални ритуал), а у причи „Игра” описују се игре с пластичним луткама, ћелавим бебама, игра краљица и дворкиња, игра доктора – девојчица је мајка, жена постаје лутка, а лутка жена (или то треба да постане).

Игра је и праћење свих трагова које је по Трсту оставио Џејмс Џојс (у причи по којој је збирка добила име). Игра је и кад седам нерођених реши да се умеша у свет живих, а потом се и врати на онај свет док се одбројава као у Вордсвортовој поеми *We Are Seven*.

У прозној збирци М. Чанак, у једној причи жена ваја фигурице Венере од глине, а у другој девојчица човечулке од теста. Фигурице плодности, попут Венере, имале су кључну улогу у древним културама, представљајући симболе плодности, верских ритуала и заштите, истовремено пружајући увид у друштвене вредности и спиритуалне перспективе тих цивилизација. Њихова обла и изражена тела симболизовала су моћ плодности, а артефакти су служили како верским, тако и практичним функцијама у подршци животном циклусу и заједници.

О вези лутке и ритуала сведочи и добро позната вуду лутка. Овај принцип укључује изразу лутке која представља особу, предмет магијског деловања. Идеја

је да, манипулишући лутком, онај који практикује вуду може утицати на стварну особу коју она симболизује. Лутке су мале људске фигуре без сопствене свести које човек ствара и покреће их као бог. Кроз историју уметности и филозофије било је и мишљења да су бића на овом свету само лутке насупрот света идеја, само играчке у рукама судбине.

Чворови и свезе

Свезати мушкарца подразумева чаробне петље, бацање чини на мушкарца тако да ниједну другу више не види осим оне која га је „везала”, а она од тада управља његовом полном моћи. У теткиној бележници поред рецепата за колаче јунакиња проналази и „како га свезати” (Џанак, 2023: 96), а изговара се и следећа молитва: „Полажем у твоје свете руке овај чвор мог живота [...]. У твојим рукама не постоји ниједан чвор који ти не би могла развезати” (2013: 55). Јунакиња приче се као одрасла пожали на психотерапији: „Жицом између очију везује ми зглобове.” „Врати лутки њено, узми себи своје”, каже се у причи „Игра” (2023: 90).

Промене/откривање праве природе

Дешавају се метаморфозе којима се открива права природа и оно што стоји „иза” одређених особа и њихових радњи. Осим женске трансформације услед фазе менструалног циклуса, ослобођења, буђења, лудила или магије, долази и до неких промена посве неочекиваних за читалачки хоризонт очекивања.

У причи „Изгубљена” пијанство и насртљивост нараторкиног мужа окидачи су за сећање које укључује мирис ракије и мушки уд. Тако се њен муж у мраку трансформише у дечака Бобана који је у детињству на селу нарушавао њен телесни интегритет и говорио јој безобразлуке, док је она била Цура / Велика Цура која, и сâма дете, код тетка Цилике води бригу о дечацима попут заменске мајке. Игра је груба и завршава се тучом, проклетством и кривицом, а ејакулација се у девојчицином незнању и неискуству, у добу невиности, повезује с болешћу и смрти (Бобанов брат се тресе и иде му пена на уста, па је и Бобанова ејакулација за њу знак да ће Бобан умрети).

У причи „Дебела” остајемо насамо с млечном женом великог и тешког тела и њеним мислима, улазимо у њен интимни свет: у сексуалној фантазији она замишља рошаваг и ружног мушкарца/патуљке (табу и кршење табуа) и с постељине јој се цеде срамотни снови. Не маже се оним што не би могла појести (тако се и њено тело доводи у везу с нечим јестивим). Јунакиња ове приче такође не жели да роди децу, али брине о деци којој није мајка, другачијој деци која обитавају у свом свету, допуштајући им све што је њој било забрањено: правити неред, уживати у хаосу. Забрањује себи унос хране, међутим, тек када видимо како је перципирају пријатељице из младости, схватамо да она уопште није гојазна него има искривљену слику о свом телу које је заправо витко.

Црвена боја

Ален Гербран и Жан Шевалије прикупили су значења симбола проучавањем грађе о разним културама широм света и дошли до следећег закључка – постоје две црвене боје: једна је ноћна, женска, с привлачном, центрипеталном снагом, а друга мушка, дневна, центрифугална.

У многим културама, менструална крв се повезује с тајном, моћи и трансформацијом, па се стварање „црвеног шатора” често сматра простором где жене заједно деле искуства и подржавају једна другу, промовишу заједништво и јачање женске енергије.

Менструација је, у неким културама, подложна стигматизацији услед два основна фактора. Прво, повезује се с прљавошћу због културних норми и старих веровања која крв везују уз губитке и опасности. Друго, у одређеним религијским традицијама, менструална крв се доживљава као нечиста и непријатна, што може проистећи из интерпретација старих религијских закона или текстова који успостављају специфичне норме везане уз менструацију. Додатно, менструација често носи терет стереотипа који жене повезују с емоционалном нестабилношћу, доприносећи тако стигматизацији природног процеса.

Прича „Изгубљена” почиње тиме како је менструација женина нераздвојна пријатељица, пратитељка, цимерка, с којом жена пролази кроз мѐне, плиму и осеку, а потом је жена губи (и ова јунакиња одбија да буде мајка). У причи „Пут од црвене цигле” менструација прати јунакињу на путовању.

Амбивалентношћ црвеној шамне крви је у шоме шћо је оно услов живошћ кад је сакривено, а значи смртћ кад је цроливено. Ошуда и забрана која цооћа жене за време меншћруације: одбачена крв је нечистћа, јер је у црелазу из ушћерусне шћаме на свешћло дана цроменила цоларностћ, од свешћој десно у свешћо лево. Такве жене је било забрањено додириваши, а у мноим црушћивима су се морале цовлачиши да би се црочистћиле, цре нео шћо би се врашћиле шћамо одакле су цривремено биле искључене. (Sevalije, Gerbran, 2013: 113)

Пију се пилуле за одлагање менструације, верује се да ће дете зачето за време менструације бити рићокосо, Арилена не добија менструацију, а Тариса је очигледно није добила јер је тело подвргавала строгим дијетама. Расцветали тампон је и одбрана од насртљивог песника-напасника. Младина хаљина сме да буде црвена тек иза поноћи. Крв се уместо бацањем уложака у контејнер у једној од прича „враћа земљи” што доводи до обнове, препорода. Менструална крв је овде представљена и као срамота, али и извор женске моћи и снаге.

Црвена нит повезује свих шеснаест прича кроз које девојчице, девојке и жене крваре. Црвено није увек органско и биолошко, пластично приказано крварење, већ је у симболичној равни: црвени је цвет за који је јунакиња приче „Ти и звер”, реконструисане бајке, откупљена, односно обећана човеку који је звер.

Менструација, као природни циклус женског тела, често је симболички повезана с месечевим фазама, одражавајући хармонију између женске биолошке ритмичности и астрономских циклуса месеца. „Осети нешто необично и повуче руку

као опарен. Кажеш му да ти се Месец вратио” (Čanak, 2023: 238), а Селена (персонафикација Месеца у грчкој митологији) у причи „Лујзина ноћ” има две ћерке за које се наводи да Селенином мужу нису по вољи.

Мајке се хватају за главу након сазнања да су ћерке добиле прву менструацију: паралела се може повући и са романом *Мраморна кожа* Славенке Дракулић чији цитат стоји на почетку књиге *Пућ од црвене циіле* као омаж и као кључ (ћерка пре-стаје бити кћи својој мајци након што је добила менструацију, девојчица ће одра-сти, чиме ће и мајка постати стара, а уз то се јавља стрепња због тога што ће одсад и ћерка преживљавати све оне женске муке које је и мајка преживљавала).

Митолошка универзалност

Фолклорни елементи евидентни су у готово свих шеснаест прича, док су фан-тастични моменти најизраженији у причи „Звездани пакт”, а спекулативна фан-тастика јавља се у „Видећемо да ли ће преживети” – прориче се будућност ка којој хрлимо.

Осим када је радња смештена у недвосмислено именоване локације као што су Суботица, „Бетанија” (новосадско породилиште), Оломоуц, Трст, Пловдив и неодр-еђено војвођанско село, простор-време је свуда и свагда митолошки хронотоп. Имена попут Ленка, Дорис, Агнешка, Тариса, Лујза, Елвира, Јудита, Дезидер, Мар-гита, Иреканми, Валерија, Мајда, Алдина, Федор итд., издижу се изнад национал-них одредница.

Елементи табуа, игре и магије у збирци прича *Пућ од црвене циіле* Маријане Чанак прожимају наратив кроз сложен и вишеслојан однос између женског тела, друштвених норми и универзалних митолошких мотива. Митови перпетуирају, једна те иста женска судбина кружи. Женина прича већ је испричана, жена иде ба-бином путањом и чује мајчин глас (на овај мотив наишли смо и у *Прамаћерама*). Кроз ову збирку, Маријана Чанак истражује универзалност женског искуства, исто-времено разграђујући митове и бајке, те постављајући женске ликове у нове и осна-жујуће контексте.

ИЗВОРИ:

Čanak, Marijana. (2023). *Put od crvene cigle*. Novi Sad: Bulevar books.

Ševalije, Žan i Gerbran, Alen. (2013). *Rečnik simbola : mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi*. (Pavle Sekeruš, Kristina Koprivšek, Isidora Gordić, prevod i adaptacija; crteži Bernard Gande). Novi Sad: Kiša – Stylos art.